

UNIVERSITATEA „PETRU MAIOR” TÂRGU-MUREȘ
FACULTATEA DE ȘTIINȚE ȘI LITERE

TEZĂ DE DOCTORAT

-Rezumat -

CONDUCĂTOR ȘTIINȚIFIC:
Prof. univ. dr. Iulian BOLDEA

Doctorand:
Cristina GABOR (SAVA)

Tîrgu Mureș

2013

UNIVERSITATEA „PETRU MAIOR” TÂRGU-MUREȘ
FACULTATEA DE ȘTIINȚE ȘI LITERE

POEZIA RELIGIOASĂ INTERBELICĂ

-Rezumat -

CONDUCĂTOR ȘTIINȚIFIC:
Prof. univ. dr. Iulian BOLDEA

Doctorand:
Cristina GABOR (SAVA)

Tîrgu Mureș

2013

CUPRINS

ARGUMENT	4
CAPITOLUL I CONTEXTUL LITERAR INTERBELIC	7
1.1. Semnificații ideologice și filosofice	7
1.2. Specificul național și sensurile ortodoxismului	13
1.3. Tradiție și modernitate. Ambivalențe conceptuale	19
1.4. Reviste literare ale epocii și rolul lor	27
1.4.1. <i>Sburătorul</i>	27
1.4.2. <i>Gândirea</i>	29
1.4.3. <i>Cuvântul artistic, Criterion, Axa, Iconar</i>	32
1.5. Tradiționalism și modernism în poezie	34
1.5.1. Reflexe filosofice	34
1.5.2. Reflexe poetice	40
CAPITOLUL II POEZIA ȘI SACRUL	49
2.1. Delimitări conceptuale	49
2.2. Elemente ale sacrului.	55
2.2.1. Pur și impur.	57
2.2.2. Rațional și irațional.	58
2.2.3. Numinosul și categoria numinoasă.	60
2.3. Sacru și profan	61
2.3.1. Dialectica sacru/ profan	73
2.3.2. Fenomenul religios și hierofaniile	77
2.4. Sacrul și literatura	
CAPITOLUL III POEZIA SENTIMENTULUI METAFIZIC. TUDOR ARGHEZI ȘI LUCIAN BLAGA	96
3.1. Preliminarii	96
3.2. TUDOR ARGHEZI	101
3.2.1. Creatorul și ars poetica	101
3.2.2. Religiozitatea poeziei lui Tudor Arghezi	110
3.2.3. Între sacru și profan	117
3.2.4. Poezia psalmilor	123
3.2.4.1. Dumnezeu - Veșnicul (<i>Aș putea vecia cu tovărășie</i>)	125
3.2.4.2. Dumnezeu - Cuvântul - „femeie” (<i>Psalmul de Taină</i>)	128
3.2.4.3. Dumnezeu - „Absență prezentă” (<i>Tare sunt singur, Doamne, și pieziș!</i>)	133
3.2.4.4. Dumnezeu - Logosul (<i>Ruga mea e fără cuvinte</i>)	137
3.2.4.5. Dumnezeu - Existență (<i>Te drămuiesc în zgomot și-n tăcere</i>)	142
3.3. LUCIAN BLAGA	145
3.3.1. Poezie, mister, mit	145
3.3.2. Orfism și modernism	155
3.3.3. Mitul transcendenței și condiția umană	165
3.3.4. Ipostaze ale sacrului	177
3.3.5. Imaginarul poetic	187
3.3.5.1. Dumnezeu - Ascunsul veșnic (<i>Veșnicul</i>)	187
3.3.5.2. Dumnezeu - Femininul nostalgic (<i>În lan</i>)	191
3.3.5.3. Dumnezeu - Tristețe metafizică (<i>Pe ape</i>)	195
3.3.5.4. Dumnezeu - Logosul modelator (<i>Ardere</i>)	199
3.3.5.5. Dumnezeu - Alchimie cerească (<i>Ziua a șaptea</i>)	203

CAPITOLUL IV ORTODOXISMUL POETIC	208
4.1. NICHIFOR CRAINIC	208
4.1.1. Nichifor Crainic – negare și recuperare	208
4.1.2. Poezia între imaginea dogmatică și perspectiva reală	211
4.1.3. Fiorul religios în poemele lui Nichifor Crainic	222
4.1.3.1. Rostirea cuvântului vs. tentația interzisului (<i>Cântecul apei</i>)	224
4.1.3.2. Natura umană și iubirea vs. Limita care se refuză (<i>Dimineața</i>)	227
4.1.3.3. Expresivitatea limitei ascensionale (<i>Isus prin grâu</i>)	229
4.1.3.4. Paradoxul limitei care se refuză (<i>Laudă</i>)	234
4.1.3.5. Universul metafizic și <i>homo vagans</i> (<i>Progres</i>)	237
5.1. ADRIAN MANIU	240
5.2. Adrian Maniu și poezia iconografică	240
5.2.1.1. Dumnezeu – Lumină (<i>Lumină vie</i>)	251
5.2.1.2. Dumnezeu – Rugăciune (<i>Rugăciune</i>)	253
5.2.1.3. Dumnezeu – Icoană (<i>Pentru suflet</i>)	255
5.2.1.4. Cerul feminizat (<i>Întăiele stele</i>)	257
5.2.1.5. Nevăzutul Viu (<i>Scripturi</i>)	258
CAPITOLUL V POEZIA „RUGULUI APRINS”	261
5.1. Mișcarea literară a „Rugului Aprins”	261
5.2. VASILE VOICULESCU	267
5.2.1. Între tradiționalism și modernism	267
5.2.2. Vasile Voiculescu și experiența religiozității	272
5.2.2.1. Aspirație mântuitoare (<i>Părinte, unde să te caut și pentru ce te-ascunzi mereu</i>)	282
5.2.2.2. Constituirea îngerimii (<i>Mergeam pe căi alunecoase</i>)	283
5.2.2.3. Efemeritate (<i>L-am lăsat de-a trecut</i>)	284
5.2.2.4. Îngerete atinsă (<i>Spuneți-i că m-am înturnat</i>)	285
5.2.2.5. Metafizică și poezie (<i>În pădurile de gânduri</i>)	287
5.3. SANDU TUDOR	289
5.3.1. Poetul monah	289
5.3.1.1. <i>Imn – Acatist la Rugul Aprins al Maicii Domnului</i>	295
5.3.1.2. <i>Opt săgeți pentru ochiul heruvimului</i>	298
5.3.1.3. <i>Tropar pentru inima zilei</i>	299
5.4. RADU GYR	300
5.4.1. „Cioplitorul de azur”	300
5.4.1.1. <i>Troița fântânii tresare ...</i>	306
5.4.1.2. <i>Tăcere cu luceferi</i>	307
5.4.1.3. <i>Melodie simplă</i>	309
5.4.1.4. <i>Cărare</i>	310
5.4.1.5. <i>Decor etern</i>	311
CONCLUZII	313
BIBLIOGRAFIE	317

REZUMATUL TEZEI DE DOCTORAT

POEZIA RELIGIOASĂ INTERBELICĂ

Cuvinte cheie: specific național, ortodoxie, ortodoxism, poezie religioasă, poezie iconografică, „Rugul aprins”, tradiție, tradiționalism, modernism, accent transcendent, formulă sufletească, etnicism conceptual, *homo religious*, *deus absconditus*, *deus otiosus*, sacru, profan, *numinos*, *fascinans*, hierofanie, psalm, metafizică, ființă.

Confruntările de ideologii literare din epoca interbelică, în ceea ce privește sfera creației, a tendințelor spirituale și estetice divergente, au creat premisele unor dominante în structurile artistice, reflecții asupra artei pure, cât și influențe ale unui spirit împrumutat, universal sau local, răsăritean sau occidental, rural sau urban. Perioada istorică dintre cele două războaiele mondiale, a fost o etapă suficient de încrâncenată, cu unele repere și reprezentări frenetice și chiar convulsive, privind elementele din cultura națională: voința culturală „sub îndoitul aspect al elementului pur volitiv și credința în temele subordonate valorii culturale, în bipolaritatea ei - spirituală și materială” (Tudor Vianu).

Examinarea ideologiei literare a deceniului al treilea și începutul deceniului următor aduce în atenție problema *specificului național* cu aspectele sale particulare: etic-estetic, estetic-cultural, estetic-social-politic, național-universal, tradiționalism-modernitate. Dintre aceste categorii conceptuale, etnicitatea, privită din punct de vedere cultural-artistic, pare să le fi absorbit în sfera problematicii sale pe toate celelalte. Reprezentanții tradiționalismului foloseau formula etnică drept element-cheie pentru a-i determina pe adepții modernității să polemizeze din acest punct de vedere, în scopul unor interpretări mai adecvate.

Un rol important îl deține *formula sufletească*. Aceasta nu se modifică datorită stabilității elementelor din fondul protonucleic al etnogenezei: limba și fizionomia morală. În aria de cuprindere a specificului național, concepția lui Lucian Blaga despre formula sufletească este cât se poate de semnificativă. *Trilogiile* asupra culturii, valorilor și cunoașterii sunt de incontestabilă originalitate și pregnanță conceptuală.

Considerațiile lui Constantin Rădulescu-Motru cu referire la „eterna imobilitate sufletească” înseamnă echilibrul conflictului care, în adâncul sufletului, detensionează și relaxează existența tradițională în raport cu dorințele de inovație. Nu pot fi lipsite de interes anumite considerații despre *accentul transcendent* prezent în sistemele unor filozofi, precum Kant, Fichte, Schelling, Husserl. *Jocul accentului transcendent* înseamnă, în formularea lui Descartes, *cogito ergo sum* și poate fi observat și la Spinoza și Leibniz. Doctrina creștină a sfinților părinți așază *accentul transcendent* în orizontul unei întemeieri care exaltă și se contopește cu Unul Absolut. Acest accent este, cum observă Blaga, suficient de „săltăreț” și de jocul lui depinde spontaneitatea filozofiei.

Echilibrul dintre tradiție, libertatea expresiei și inovație nu sunt excluse din spiritualitatea românească, având în vedere că stabilirea echilibrului dintre ele constituie

succesul marilor culturi în dezvoltarea istoriei umanității. Cu toate metamorfozele și mutațiile de sens, stil și percepție culturală, specificitatea națională își păstrează originalitatea. Notele sale caracteristice, pe care Vladimir Streinu le numește într-un articol din „Gazeta literară” *aesteticis carpatho-dunărean*, nu s-au pierdut. Substanța izvoarelor ethosului nu s-a alterat esențial, urmărind latențele spirituale, mentale și temperamentale care definesc specificul național. (Z. Ornea, *Tradiționalism și modernitate în deceniul al treilea*, 1980).

Întrepătrunderea dintre factorul etnic și factorul religios reprezintă, în teoria lui D. Micu, temeiul complexe mișcări gândiriste, în care își găsește expresie existențialismul creștin și expresionismul („*Gândirea*” și *gândirismul*, București, 1975). Spre sfârșitul perioadei interbelice, Dumitru Stăniloae (în *Poziția domnului Lucian Blaga față de Creștinism și Ortodoxie*) tratează, dintr-un punct de vedere strict teologic, două decenii de discuții în jurul unui subiect controversat: *ortodoxie și românism*. Teologul consideră că ortodoxismul interbelic reprezintă o justificare a regăsirii spiritualității românești, oscilând între teologie și filosofie, între metafizică și artă, între știință și eseu, între formele apusene și răsăritene, între trecut și prezent într-o manieră creatoare. Fără îndoială că ortodoxia a avut un loc bine definit și precizat în spațiul spiritualității etnice românești. Nichifor Crainic și Nae Ionescu sunt cei doi ideologi care și-au asumat responsabilitatea de a transforma ortodoxismul în dominantă a etnicității.

Implicațiile unui concept precum acela de „sacru”, propus de Rudolf Otto, evidențiază cele două naturi fundamentale ale omului, care deși sunt diferite, nu sunt separate, ci comunică prin actul credinței și, mai mult, se unesc prin extaz și cunoaștere de tip mistic (*Sacral*). În identificarea semnificațiilor conceptului de „sacru”, cercetarea noastră a avut în vedere și o alta accepțiune a sacrului: Roger Caillois apreciază faptul că termenul de *sacru* este folosit cel mai adesea într-un sens figurat, precum *absolut moralul, desăvârșit de bunul (Omul și sacral)*. Mircea Eliade consideră că sacrul se manifestă întotdeauna ca o realitate de ordin complet diferit de „realitățile” naturale, că limbajul nu poate reda decât în chip naiv noțiunile de *tremendum, majestas, mysterium fascinaus*, ceea ce conduce la nevoia folosirii unor termeni analogici din experiența naturală a omului (*Sacral și profanul*: București, 2005). Împărțirea lumii în două, una conținând tot ceea ce e sacru, iar cealaltă tot ceea ce e profan, „constituie trăsătura distinctivă a gândirii religioase” (Wilhelm Dancă, *Definitio sacri*), conform binecunoscutei *dialectici sacru-profan*.

În sfera largă a filosofiei culturii, ideologia europeană a acestei perioade poartă încrustată în sine unele concepte și idei ale romantismului german, care pretindeau recuperarea trecutului istoric, dar și apelul la tradiție și la universul folclorului. Aceste articulații conceptuale aveau la bază studiile de sociologie și filosofie ale lui Schopenhauer și ideile afirmate mai târziu de către Tönnies, Chamberlain sau A. Weber. Un rol important în radiografierea culturii moderne l-a avut Oswald Spengler, filosof care percepe evoluția culturilor din perspectivă ciclică și organicistă (Z. Ornea, *Tradiționalism și modernitate în deceniul al treilea*). Tudor Vianu menționează că în spațiul spiritualității românești, noțiunea de cultură este indisolubil legată de ideea de voință culturală, ca și de o anumită emoție a sufletului. Cunoașterea filosofică a lumii înseamnă o contribuție reală la redescoperirea culturii și o revigorare a arhetipului, o reevaluare a dimensiunii prezentului istoric în favoarea evoluției spirituale a omului și, totodată, refugiul în spațiul spiritualității creștinismului autohton (Cornel Moraru, *Semnele realului. Secționări critice convergente*).

În spațiul cultural românesc, „gândirismul” se conturează ca un curent de idei, fundamentat pe opoziția cultură-civilizație, încadrându-se în etapa evoluției culturii europene, dar și un curent care și-a însușit o parte considerabilă din speculațiile teologice ale unor filozofi, ca J. Maritain și N. Berdiaev, toate acestea reunite în conceputul de ortodoxism. Rolul lui Nichifor Crainic, inițiator și teoretician al ideologiei gândiriste, este legat, evident, de revista „Gândirea”. În viziunea ideologului există o diferențiere netă între cultura materială și cea spirituală a unui popor. Climatul ideologic, articulat în jurul unor opțiuni care sugerau întoarcerea spre trecut, era considerat, de unii scriitori, ideal pentru dezvoltarea vieții spirituale. Reprezentanți sub acest aspect sunt „ortodoxiștii”. Gruparea „ortodoxistă” abordează, în limitele unui program ideologic, o tematică a religiozității, după modul stilului vechi bisericesc. În revista „Gândirea” se promovează contribuțiile literare ale poezilor și scriitorilor prestigioși, cu o anumită manieră scriitoricească și un stil ortodoxist, precum Lucian Blaga, V. Voiculescu, Ion Pillat și mulți alții. Sandu Tudor, colaborator al revistei „Gândirea”, practică un ortodoxism ritualist, în genere, dezvoltă un ortodoxism doctrinar (D. Micu, *Istoria literaturii române de la creația populară la modernism*, 2000).

Spiritul creator, de înnoire și conservare, ca forță prezentă în literatură, se grupează în jurul a două mișcări și reviste principale, „Gândirea” și „Sburătorul”, care coagulează cele două orientări culturale și literare fundamentale, *tradiționalismul și modernismul*. Orientarea tradiționalist-gândiristă, al cărei inițiator este Nichifor Crainic, promovează ortodoxismul și așează poporul român, exclusiv, sub zodia spiritualității orientale, unde etnosul însușește un set de valori unidimensionate (*Ortodoxie și etnocrație*). Tradiția, ca experiență verificată îndelung, dispune în această perioadă de mijloacele prin care să îndrume către o împlinire culturală, în ce privește estetica operei literare, influențată de motive proprii ale creatorului de artă. Tradiționalismul perioadei interbelice se diferențiază de modernism și printr-o atitudine de închidere și izolare adoptată în datele unui etnicism conceptual (Iulian Boldea, *Symbolism, modernism, tradiționalism, avangardă*, 2002). Nicolae Manolescu constată că obișnuința este aceea care ne determină conduita, gândirea și finalitățile critice, atunci când intenționăm să punem o oarecare ordine în poezia de după primul război mondial. „Tradiționalismul” și „modernismul”, considerate de criticul literar doar niște repere posibile, trebuie înțelese drept noțiuni relative (*Metamorfozele poeziei*, 1999).

În ce privește tradiționalismul în poezie, în opinia lui G. Călinescu, poartă pecetea modernității expresive, acea modernitate care nu anulează însă fondul tradițional. Ideea că funcționarea limbajului poetic presupune o altă logică decât cea pe care se bazează vorbirea prozaică marchează una dintre cotiturile esențiale ale conceptului de „modern” în poezie. (*Istoria literaturii române de la origini până în prezent*). Modelul abatelui Brémond privind *poezia pură* (*Prière et poésie*, 1926) stă la baza creațiilor poetice din perioada interbelică. În termenii binecunoscutei opoziții acțiune-contemplație, artistul nu manifestă o preocupare aparte față de aspectele pozitive ale vieții, de necesitățile acțiunii. În procesul creației literare, în opinia lui Heidegger (*Originea operei de artă*: București, 1995), are loc punerea-de-sine-în-operă (*das Sich-ins-Werk-Setzen*) a adevărului ființării, ajuns în faza de producere, prin *transgresiunea metaforei* (cf. Dorin Ștefănescu: *Înțelegerea albă*, 2012).

Studiile lui Tudor Vianu, referitoare la dialectica valorii religioase, relevă faptul că aceasta se înscrie în orizontul a două atitudini: una de *înălțare* și alta de *coborâre*. Amândouă se raportează la legătura solidară cu un singur Dumnezeu. Într-un mod apropiat de cel al lui

Vianu, G. Călinescu dezvoltă ideea că în „universul poeziei” se impune transformarea unui anumit limbaj, respectând funcția poetică. T. S. Eliot într-un articol intitulat *Literatură și religie* pledează pentru recunoașterea relației constructive între religie și literatură în formula a ceea ce se numește poezie «religioasă» sau devoțională. Creațiile poetice de factură religioasă au oferit, pe de o parte, posibilitatea dialogului între om și Dumnezeu prin puterea Logosului, iar pe de alta, au contribuit la descoperirea unor izvoare de inspirație inepuizabile. Temeritatea limbajului poezilor (Al. Cistelean, *Aide-Mémoire*, 2007) constă în deschiderea spirituală cu care slujesc semenilor, realizând un edificiu liric inedit.

Opțiunea noastră pentru această temă se fundamentează pe faptul că poezia de acest tip a fost așezată, mult timp, într-un con de umbră, exegeza fiind, chiar astăzi, insuficient de bine consolidată, în comparație cu importanța acestei teme.

Studiul cercetării noastre are la baza sa vocile teoretice și critice cele mai autorizate, cărora le-am acordat importanța cuvenită în rezonanța dialogului hermeneutic pe care îl presupune orice demers științific. Astfel, am pornit în cercetarea temei propuse de la considerațiile lui Ernest Bernea care echivalează poezia cu o călătorie a spiritului, iubitor de absolut. În această stare de lucruri, am considerat necesar să urmărim ideea lui Nicolae Manolescu privind diferența calitativă dintre limbajul de care se servește poezia și esența lirismului, cu precădere în sfera religiosului. Și, nu în ultimă instanță, am avut în vedere opinia critică a lui Al. Cistelean cu privire la structura contradictorie a dualității convenție/creativitate în poezie, ca mod de interpretare a unor texte poetice, considerate de noi, reprezentative pentru a demonstra modul de înțelegere a sacrului în perioada la care ne referim.

Prin analiza atentă a textului, prin recursul la substanța operei, la analiza stilistică, la unele metode de studiu a structurilor imaginarului, ne propunem să relevăm principalele coordonate ale dimensiunii simbolice și mitice ale universului poeziei religioase interbelice, apelând, acolo unde este cazul, la textul scriptural. Am recurs, în acest sens, la o bibliografie riguros selectată, respectiv studii de literatură și critică literară, filozofie, religie, patristică, hermeneutică.

Dificultățile tratării acestei teme se leagă, înainte de toate, de necesitatea individualizării profilului tematic, estetic, stilistic al poezilor care au valorificat în operele lor tematica religioasă, dar și de încadrarea acestor voci lirice în epocă, precum Lucian Blaga, Tudor Arghezi, Nichifor Crainic, Adrian Maniu, V. Voiculescu, Sandu Tudor și Radu Gyr.

Cercetarea noastră reprezintă nu numai un caracter recuperator, ci și o perspectivă prin care dorim să ilustrăm și să argumentăm importanța gnoseologică și prestația estetică a acestor creații iluminate de amprenta sacrului, căutând să identificăm conotațiile reverberate liric din textul *Sfintelor Scripturi*, de asemenea, nu își propune (nici nu ar putea aspira la acest statut) să fie exhaustivă. În esență, teza de față reliefează o imagine cuprinzătoare, credem noi, a poeziei religioase interbelice într-un parcurs în care perspectiva sintetică și spiritul de analiză se îmbină armonios.

Teza de doctorat *Poezia religioasă interbelică* este structurată în cinci capitole, precedate de un Argument și urmate de Concluzii. În *Argument* sunt prezentate principalele repere metodologice, dar și unele dimensiuni definitorii ale poeziei religioase, subliniindu-se trăsăturile specifice importante ale acestui segment din literatura română.

Primul capitol, *Contextul literar interbelic*, prezintă semnificațiile poeziei religioase din perioada interbelică, printr-o preliminară încadrare în contextul literar și istoric, prin care sunt explorate semnificațiile ideologice și filosofice dominante în epocă, raporturile, paradoxale adesea, dintre tradiție și modernitate, trecând în revistă și rolul unor publicații literare, precum *Sburătorul*, *Kalende*, *Viața românească*, *Gândirea*, *Cuvântul literar și artistic*, *Criterion*, *Axa*, *Iconar*. În delimitarea și consolidarea celor două orientări esențiale: tradiționalismul și modernismul. Realizând o paralelă între tradiționalism și modernitate, am ajuns la concluzia că implicând activ – recuperator raportarea la tradiția vie, fundamentul ideologic al curentului „gândirist” și al revistei „Gândirea” îl reprezintă înțelegerea *spiritualității românești*, cu precizarea că ortodoxia are un loc bine definit în spațiul spiritualității etnice românești.

În opoziție cu tradiționalismul, modernitatea în poezie se situează pe pozițiile unei deschideri care promovează valorile occidentale, propunându-și sincronizarea literaturii române cu spiritul european. Poezia dintre cele două războaie mondiale este, prin excelență, o poezie în care domină „eul poetic și nu cel empiric” (Iulian Boldea). Modernismul se definește și el prin două ipostaze, pe de o parte spiritul modern care urmărește continuarea tradiției *vii*, iar pe de altă parte, eliminarea unor forme și modalități neaderente tradiției adânci (Z. Ornea).

Cel de al doilea capitol, *Poezia și sacrul*, are o arhitectură teoretică, fiind detaliate aici principalele irizări conceptuale ale sacrului, fie prin explorarea dimensiunilor unor structuri antinomice relevante (pur și impur, rațional și irațional, sacru și profan), fie prin sublinierea configurațiilor *categoriei numinosului*, pe urmele teoretizărilor lui Rudolf Otto, Émile Durkheim, Roger Caillois, Mircea Eliade, Constantin Noica, Pompiliu Caraioan, Aurel Codoban, cercetători care sunt de părere că „sacrul” reprezintă centrul oricărui demers hermeneutic în definiția lui *homo religiosus*.

Nu se poate da o definiție concretă a ceea ce înseamnă „sacru”, de aceea înțelegerea sa este strâns legată de terminologia analogică, dat fiind limitatul cognitiv al ființei umane, incapacitatea omului de a exprima acel *ganz anderes* (Rudolf Otto). Dacă filosoful și sociologul Émile Durkheim (*Formele elementare ale vieții religioase*) consideră *sacrul* ca fiind un produs al conștiinței colective și o proiecție a experienței sociale, studiile lui Roger Caillois obligă la recunoașterea desăvârșirii absolute prin manifestarea atributelor sale care nu se nasc dintr-o percepție sensibilă și nu pot fi dezvoltate pornind de la o astfel de bază perceptivă. În acest sens, „orice *epigenesis* sau orice *heterogonie*, care lasă să se vadă compromisul și încurcătura, nu face decât să ascundă problema.” (Roger Caillois, *Om și sacrul*) Diferența dintre sacrul înțeles ca o categorie *a priori* a rațiunii și *sacrul* așa cum se manifestă el în lumea fenomenelor a condus la binecunoscuta distincție dintre revelația interioară și revelația exterioară, dintre revelația generală și revelația specială. În *dialectica sacru-profan* intervine elementul abstract, lăuntric, subiectiv: sacrul atașându-se mai puțin de ființe decât de concepte, mai puțin de manifestarea exterioară decât de predispozițiile spirituale, profanul, în schimb, se materializează într-un fragment material, fără a anula propria sa modalitate de „a fi” (Mircea Eliade, *Sacrul și profanul*).

Relația dintre sacru și literatură a stat vreme îndelungată în atenția unui grup remarcabil de teoreticieni ai istoriei și criticii literare. Se constată faptul că textul biblic oferă un ansamblu de elemente sugestive, semnificative, o sumă de modalități de lectură, fără a

avea pretenția unei realități istorice date. Din acest motiv, hermeneutica are rostul ei în descifrarea mesajului sacru. (Adrian Marino, *Hermeneutica ideii de literatură*, 1997). Pe axa ascendentă a valorilor literare, cu privire la problematica sacrului, în cadrul raportului *sacru și opera de artă*, se înscrie Martin Heidegger, în viziunea căruia *opera de artă* deschide într-un fel specific *ființa ființării*, favorizând adevărul ființării, acea „ieșire din ascundere”.

Precizăm că ideea diferenței calitative dintre limbajul de care se servește poezia și esența lirismului, remarcată de Nicolae Manolescu, în studiul *Despre poezie*, clarifică aspectul comunicării de *un alt fel* decât cel realizat de către limba însăși cu ajutorul sistemului lingvistic. Ca o extensie a acestei problematice, Al. Cistelean consideră în criticile sale că schimbarea criteriului poeticului este produsă și de dualitatea structurii poetice, adesea contradictorie, între convenție și creativitate (*Poezie și livresc*, 1987).

În *Antologia poeziei religioase*, Ion Buzași apreciază că poezia religioasă are o evoluție constantă, devenind parte integrantă, importantă, a literaturii române (*Poezia religioasă românească*, 2003). În manieră descriptivă, Eugen Dorcescu preocupat de experiența sacralității, într-un studiu teoretic intitulat *Poezia mistico-religioasă. Structură și interpretare (Poetica non-imanenței)*, remarcă faptul că literatura de orientare spirituală (inclusiv poezia religioasă) este dovada unei concordanțe între operă și spiritualitatea poetului, adresându-se unor cititori cu același tip de viață interioară. În viziunea lui Mircea Braga (*Incursiuni în imaginar. Comentarii și interpretări* [în colaborare cu Gabriela Chiciudean]: Sibiu, 2007), poezia devine un dicționar în mișcare, dacă noțiunile de voință, inteligență, imaginar și limbaj, subscrise trăitului, se exteriorizează prin cele două moduri de *a fi* în lume. Așadar, în perioada interbelică poezia are meritul de a redeschide calea către sacru, cu posibilitatea de a recupera dimensiunea transcendentă a experienței umane, reactualizând, totodată, și resursele tradiționale ale culturii universale.

În capitolul al treilea, *Poezia sentimentului metafizic. Tudor Arghezi și Lucian Blaga*, ne-am propus să explorăm poezia sentimentului metafizic, pornind pe urmele exegezei anterioare, cu privire la creațiile cu caracter religios ale lui Tudor Arghezi și Lucian Blaga. Funcția metafizică, în universul poetic, asigură stabilitatea și universalitatea *metaforelor dominante* (Dorin Ștefănescu), ceea ce se întâmplă de altfel, în cazul lui Arghezi, și ne-am referit cu precădere la ciclul *Psalmilor*, iar în cazul lui Lucian Blaga, am selectat câteva poezii din care transpar unele reflexe orifice, nostalgia transcendentului, într-un imaginar poetic dominat de misteriozitate și mit.

Existența lui Dumnezeu înseamnă pentru Arghezi o atitudine incertă, o problemă nerezolvată, o zbatere între *credință și tăgadă* (Ov. S. Crohmălniceanu), cum de altfel însuși poetul exprimă, „vinovat că am râvni”, dar și reflectarea unei literaturi în care ideea divinității traduce o luptă interioară, o dialectică a sentimentului religios (Baruțu T. Arghezi, *Duhovnicească, Psalmi, Testament*, 1981). Ciclul psalmilor are la bază lecturile biblice ale *Vechiului și Noului Testament*, constatând că atitudinea de profundă admirație a poetului față de *Scriptură* pune bazele filozofiei credinței sale, și mai ales a tehnicii lingvistice de înfățișare a evenimentelor care i-au marcat existența. Oricât de incognoscibil, Dumnezeu este pentru om, în înțelegerea lui Arghezi, termenul de referință inevitabil, însumând atributele creștinului în sensul cartezianului *dubito ergo cogito* (Alexandru Andriescu).

Din analiza *Psalmilor* propuși se constată dorința poetului de a se asemăna Creatorului (*Aș putea vecia cu tovărășie*), chiar dacă *Dumnezeul Veșnic* nu acceptă nici una

dintre soluțiile conținute în opera sa. Metamorfozarea „sacralului” în cele două ipostaze ale femeii, „femeia-slovă” și „femeia-săcure”, din *Psalmul de taină*, au același puternic impact asupra „poetului-visare”, ca disponibilitate imaginativă și proiectivă. În acest psalm se identifică deopotrivă laturile eului arghezian, credință și tăgadă, unite în *Dumnezeu – „Cuvântul-femeie”*. De la imaginarea unui *Dumnezeu – Veșnic*, atotputernic care stă la bază crezului misticului de a atinge eternitatea, poetul va ajunge să-și reprezinte un *Dumnezeu al „absenței prezente”* în psalmul *Tare sunt singur, Doamne, și pieziș!*, poem care constituie poziția metafizică a revoltei. Tudor Arghezi nu are privilegiul unei consolări în perimetrul credinței, cu toate acestea dorește să-și apropie divinitatea prin puterea verbului, prin retorica discursului, trecând de la un *Deus absconditus* la un *Deus – Logos* în *Ruga mea e fără cuvinte*, versuri reprezentative pentru atitudinea filozofică a poetului. Psalmii lui Arghezi parcurg un drum sinuos al descoperirii *Dumnezeului Viu (Te drămuiesc în zgomot și-n tăcere)*.

Gândind actul creator în general, Arghezi exprimă un *credo* formulat cu certitudinea că „meșteșugul blestemat și fericit al cuvintelor poate fi transformat în pasiune nestăpânită” (Mircea Zăciu).

În poezia lui Blaga se reconstituie din „tăcerea” cuvântului muzica și poezia însăși, precum în mitul arhaic. În ceea ce privește problematica *sacralului*, critica avansează ideea că „sacru” privit prin prisma Cuvântului, reprezintă o întoarcere în *mythos* (Cornel Moraru) ca act inaugural al poeticului însuși. La nivelul imaginarului, *sacru* înseamnă situație și proiectare a omului în absolut, prin mijlocirea simbolului. Este dorința sufletului de a reface unitatea „originară” a lumii prin dispariția limitei între „afară” și „înăuntru”, exprimată de poet în limbajul sistemului său filozofic: „Eram așa de obosit/ și sufeream./ Eu cred ca sufeream de prea mult suflet.”

În analiza poemelor propuse surprindem expresia emoțiilor așezate sistematic în reacțiile comune ale trăirii banale, dar reflectate în imagini poetice tulburătoare, în tablouri simbolice ale destinului uman. Poezia *Veșnicul (Poemele lumii, 1919)* abordează ideea unui *Dumnezeu – Ascunsul veșnic*, legată de coerența și totalitatea lumii, cum a remarcat N. Tertulian. *Ascunsul veșniciei* lui Dumnezeu constă în originea nedescoperită a umanului, pe de o parte, pe de alta, înseamnă atotprezență, atotputernicie, începutul și sfârșitul lucrurilor, „Alfa și Omega” (Apocalipsa 22:13). Poemul *În lan*, la primă vedere, pare a fi o idilă modernă, un pastel spiritualizat pe baza textului veterotestamentar, *Rut. Boaz*, dar poate fi și poemul expresiei *feminizării universului* care transcrie impulsul individualizat al unei posibile rupturi dintre prezența divină și uman. Asistăm aici la un elogiu adus existenței naturale ca reflex transfigurat al farmecelor naturii, vibrând din multitudinea de ecouri expresioniste asimilate în „poezia organică” (E. Lovinescu, *Critice*, București, 1982). În compoziția poemului *Pe ape* poetul surprinde o stare ascunsă a divinului, o metamorfozare, *Dumnezeu – Tristețe metafizică*. Fiorul metafizic este condiționat de tema *Potopului*, evidentă în textul veterotestamentar din Geneza. Poetul – *biblicul Noe*, face mărturia unei ieșiri mai puțin contemplativă și mai mult activă, într-un decor apropiat lumii antice. Vocația sa demiurgică asociată cu spațiul ancestral în care se petrece miracolul divin, readuce în centrul atenției taina misterului. Cu toate acestea, poetul nu evocă miracolul, misterul divin, ci, dimpotrivă, imaginea sugerează desacralizarea tainei religioase într-una a firii, o încercare de reflectare a *sacralului în profan*. În poezia *Ardere*, Arghezi conservă în limbajul poetic îndoiala

umanului în ceea ce privește condiția perenă (Geneza 1), identificând un *Dumnezeu – Logos modelator*. Lucian Blaga realizează o inedită fuziune între real și universal, o *întoarcere* la origini, a spațiului terestru reprezentat prin luna *nisan* (*Exodul* 12:2). Solemnitatea spațiului cosmic relevă procesul genezei universului într-o „geografie mitologică”, specifică artei sale poetice. Fabulosul originilor lumii, în poemul *Ziua a șaptea*, marchează solidaritatea prezentului cu timpul etern, ca un firesc al *totalității*, într-o *alchimie cerească* (Ion Pop, *Lucian Blaga – Universul poetic*, 1981). Se poate concluziona că eul poetic trăiește elanul „ființării” (Dorin Ștefănescu, *Înțelegerea albă Cinci studii de hermeneutică*, 2012) în contextul unei lumi în care, printr-o întoarcere a vieții spre ea însăși, totul devine mereu „începutul”.

În opinia lui Alexandru Tănase, poetul rămâne mereu el însuși și își construiește propriul semnificat saturat de *originar*, de *arhaic*. Blaga a fost convins dintotdeauna că sfințenia și creația se exclud, fapt pentru care, relația sa cu transcendența a rămas mereu o incertitudine.

Capitolul patru, *Ortodoxismul poetic. Nichifor Crainic și Adrian Maniu*, își propune să surprindă nu numai personalitatea ideologului, dar și contribuția poetului. Dragostea lui Nichifor Crainic pentru *frumosul suflet românesc* acoperă un gol în viața cultural-spirituală românească, sub toate aspectele, începând cu prezența viguroasă și originală în mișcarea de idei a vremii, mai ales în cadrul revistei „Gândirea”. Activitatea literară conturează profilul unui spirit tradiționalist într-o dublă ipostază: religios și național. Opera poetică a lui Crainic, rămasă într-un con de umbră și considerată, din punct de vedere estetic, un derivat religios al sămănătorismului, reprezintă una dintre motivațiile tezei noastre. Până în prezent, se cunoaște contribuția lui Dumitru Stăniloae în prefața volumului *Nichifor Crainic, Șoim peste prăpastie, versuri inedite create în temnițele Aiudului* (1990), precum și a Laurei Bădescu cu teza de doctorat *Valori stilistice în poezia religioasă a lui Nichifor Crainic* (1999).

În acest capitol, am supus analizei creațiile poetice ale lui Nichifor Crainic și Adrian Maniu. La Nichifor Crainic am surprins atitudinile esențiale (fiorul religios, refuzul limitei, paradoxurile universului metafizic), analizând poeme ilustrative pentru atitudinea și viziunea lirică a acestui reprezentant important al poeziei religioase românești: *Cântecul apei*, *Dimineața*, *Isus prin grâu*, *Laudă*, *Progres*. În creația lui Adrian Maniu, am subliniat principalele aspecte și dimensiuni ale poeziei iconografice, analizând poeziile *Lumină vie*, *Rugăciune*, *Pentru suflet*, *Întăile stele* și *Scripturi*.

Într-un fel asemănător lui Arghezi, apelând la tehnica inversiunii, poemul *Cântecul apei*, în viziunea lui Crainic, pare să fie *rostirea cuvântului* într-o *tentație a interzisului* (*Exod* 19:3). Poetul apare, oarecum, îndârjit, refuzând întâlnirea cu Dumnezeu, dar nu pentru că Dumnezeu nu i se revelează, ci pentru nevrednicia lui de a sta în prezența dumnezeirii, asemeni lui Moise. În structura poeziei *Dimineața*, din ciclul *Șesuri natale*, se intuiește textul vechi testamentar din Geneza 1. *Natura umană și iubirea devin limita care se refuză* într-o inversiune tipic argheziană. Poetul creează o nouă imagine a pământului de la Începuturi, unde pământul și cerul, unite prin iubirea Creației, conferă sens artei născute din *eternul zâmbet al lui Dumnezeirii*. Deosebirea constă în nota optimistă a versului. Este *Dimineața* dintâi a unui nou început, creat de artist într-un elan *aspirațional și agonice-ascensional*. Compoziția poemului *Isus prin grâu* reprezintă *expresivitatea limitei ascensionale*, o

prelucrare a parabolei biblice, *Spicele și ziua sabbatului*, și face trimitere la starea de cheneză, baza credinței creștine. Cele două firi ale omenescului: pământească și duhovnicească se unesc în „arătarea lui Dumnezeu în trup”. Metamorfozarea divinului demonstrează puterea de manifestare a slavei sale. Poezia lui Nichifor Crainic, „comportă și elemente religioase (...)”. Unele poezii pot fi citite ca adevărate meditații teologice în versuri.” (Constantin Jinga, *Biblia și sacralul în literatură*, 2001). Regăsim în poemul *Laudă* o parte din ideile biblice din Vechiul Testament (Geneza 1, Exod 3, Iuda 9, Psalmii lui David) și Noul Testament (Ioan 8, Matei 11, Romani 14, 1 Corinteni 4, 1 Tesaloniceni 4, Apocalipsa 1), exprimate în limbaj metaforic pe care, de altfel, poetul le-a susținut în studiile sale: *Puncte cardinale în haos*, *Nostalgia paradisului*, *Ortodoxie și etnocrație* etc. În construcția poeziei predomină *metafora luminii* care exprimă taina sacralității. Poezia lui Nichifor Crainic se situează între elementul concret, profan și cel abstract, sacru, încărcat de semnificații. Compoziția imaginarului din poezia *Progres* se constituie într-un *univers metafizic* și reprezintă o prelucrare fidelă a textului din Romani 11: „Din El, prin El, și pentru El sunt toate lucrurile.”

Considerăm că poetul vede prezența reală a lui Dumnezeu în tot ceea ce îl înconjoară, pe de o parte, iar pe de alta, tributar canonului sacru, Nichifor Crainic găsește modalitatea de rostire a cuvântului, o formă de metalimbaj în exprimarea fiorului sacru.

Adrian Maniu, scriitor proteic, nu poate fi încadrat strict într-un anumit curent literar. Lirica sa reprezintă o sinteză originală între tradiționalism și un modernism cu elemente expresioniste. Comparându-l pe Maniu cu Tudor Arghezi și Lucian Blaga, se constată că poetul rămâne, ca orice mare poet, „mai presus de orice școală sau, după cum s-a recunoscut, creând el însuși o școală.” (Al. Piru, *Studii și observații critice*, 1973). Prin opera sa, dezvoltată sub semnul ideologiei tradiționalismului gândirist, se regăsește alături de Lucian Blaga, Cezar Petrescu, Gib I. Mihăiescu, Emil Isac, Radu Dragnea, pictorul Demian, D. Tomescu, D. I. Cucu, contribuind la înființarea revistei „Gândirea” (1921).

Preferința poetului pentru evocarea cromatică, surprinderea unor aspecte de basm, de ev mediu, în preajma zidurilor de mănăstire, a vechilor icoane, preluând modalități din tehnica pictorilor bizantini, a țesătorilor de stofe și covoare, a meșterilor aurari sau argintari, toate acestea, devin teme de inspirație lirică.

În poemul *Lumină vie*, Adrian Maniu oferă tratarea în manieră simbolistă a temei credinței, regăsită mai pregnant în volumul de versuri *Drumul spre stele* (1930). Motivul Învierii Mântuitorului, prezentat într-un imaginar poetic cromatic, propune reliefarea plasticității cuvântului printr-o deplasare a accentului vizual către cel auditiv și mai apoi olfactiv, cu scopul de a accentua reinstaurarea *fondului primar, ancestral*. (D. Micu). Amprenta religioasă, „credința care zugrăvește icoanele”, în poemul *Rugăciune*, este un mod artistic de a picta în cuvinte o stare de spirit, mai mult decât de a sublinia o anumită latură ortodoxistă. Asistăm la un moment de reculegere creștină într-o metamorfozare a divinului, *Dumnezeu – Rugăciune*, străbătută de fiorul credinței. Suferința poetului de natură nostalgică, meditativă, rezultă dintr-o credință pierdută căreia îi asociază dorința de a recăpăta legătura cu sacralitatea. Arta poetului de artizan rafinat este evidentă și în poemul *Pentru suflet*, unde redă un *Dumnezeu – Icoană* în stilul tehnicii picturii țărănești pe sticlă, ori pe covoare, un microunivers al crezului ortodoxist. Contemplarea icoanei exprimă mai mult „psiha populară” (M. Tomuș, *Cincisprezece poeți*, 1968) într-o manieră tradiționalistă. Poemul *Întâiele stele* aduce imaginea unui *Cer feminizat* în elementaritatea liniilor picturale, grația,

ingenuitatea, luminiscenta spațiului autohton, depășind limitele programului parnasian. Atmosfera complexă a poemului *Scripturi* are la bază o *strategie retorică* ce susține ideea modernității acestei creații. Dominanta în lirică se evidențiază mai greu datorită unei viziuni retrospective ample, în timp ce versurile transpun în simbolistica scripturală evenimentele care au marcat omenirea „la douăzeci de veacuri lumină.” Lirismul obiectiv de tip traklian, cum s-a spus, debutează asemeni poeziei în proză. Autenticitatea imaginilor poetice se datorează acelui „weltanschauung țărănesc și relevării erezurilor și superstițiilor populare, a practicilor cultice, a mitologiei creștine.” (D. Micu, *Scurtă istorie a literaturii române*, 1995).

Se apreciază că Adrian Maniu nu este un ortodoxist în maniera gândirismului, chiar dacă Dumnezeu apare metamorfozat în *Lumină*, *Rugăciune*, *Cer feminizat*, *Icoană*, *Nevăzut viu*. Tradiționalismul poetului se manifestă ca o realitate incontestabilă, argumentată prin htonismul viziunilor sale lirice.

Ultimul capitol al tezei de doctorat, *Poezia „Rugului Aprins”*, circumscrie mișcarea literară a „Rugului Aprins”, ilustrată prin creațiile poetilor Vasile Voiculescu, precum *Părinte, unde să te caut și pentru ce te-ascunzi mereu*, *Mergeam pe căi alunecoase*, *L-am lăsat de-a trecut*, *Spuneți-i că m-am înturnat*, *În pădurile de gânduri*; creațiile lui Sandu Tudor, dintre care, cele mai semnificative și adecvate cercetării noastre am considerat că sunt: *Imn – Acatist la Rugul Aprins al Maicii Domnului*, *Opt săgeți pentru ochiul heruvimului*, *Tropar pentru inima zilei*; poeziile religioase ale lui Radu Gyr, ca *Troița fântânii tresare*, *Tăcere cu luceferi*, *Melodie simplă*, *Cărare*, *Decor etern*.

„Rugul Aprins” reprezintă o epocă din cultura românească și o epocă din spiritualitatea românească, și, fără îndoială, o anumită perioadă din viața Bisericii Ortodoxe Române. Dincolo de unele asemănări firești, găsim în „Rugul Aprins” elementele unei mișcări construite la un moment dat, printr-un număr suficient de participanți care se organizează concentric în jurul unor principii duhovnicești clare și distincte și care scriu sau mărturisesc despre nemistuita flacără a „Rugului Aprins”: Nicolau Roman Bragă, Mihai Rădulescu, Ioan Bărdașiu, Antonie Plămădeală.

O relativ recentă *Antologie a poeziei carcerale* (Cluj-Napoca, 2006) îi aparține Ioanei Cistelean. Prefața cărții subliniază convingător relațiile dintre poezie și rugăciune și conceptul de poezie-rugăciune, după modelul lui Henri Brémond și L. Alonso, într-o dublă perspectivă: tipologică, pe de o parte, și gnoseologică, pe de altă parte, care să poată reda sentimentul religios purtător al unui „trecut al durerii”.

Pentru V. Voiculescu, slava și gloria lui Dumnezeu, vocabule sinonime, prezente în lirica poetului, reprezentând dorința ascensională spre absolut, se întâlnesc prin trupul-poem și iubirea – rugăciune. Considerăm că magistrala operă poetică a lui Vasile Voiculescu este, așa cum afirmă Liviu Grăsoiu, în încheierea studiului său, *Poezia lui Vasile Voiculescu*, „un neîntrerupt urcuș pentru împlinirea destinului întrezărit undeva, dincolo de înaltele neliniști, în nemurire.”

Poezia *Părinte, unde să te caut și pentru ce te-ascunzi mereu* relevă starea unei neliniști interioare din care se dezvoltă *aspirația mântuitoare* a omului arhetipal. Asemeni lui Tudor Arghezi, și Voiculescu, un *homo religiosus*, își exprimă prin interogații frământările tragicului existențial. Meditația poetului are la bază textul din *Psalmul* lui David când psalmistul profet a fost în pustiul Iudeii: *Dumnezeule, Dumnezeul meu, pe Tine Te caut dis-de-diminează* – Psalmul 62). *Constituirea îngerimii* în poezia *Mergeam pe căi alunecoase*

exprimă modul eclectic și fragmentar al gândirii lui V. Voiculescu care sugerează mai puțin tensiunea spiritului creator și mai mult tensiunea creației. Poetul preferă dinamismul conceptual, eliminând natura din sistemul de referință al ideilor și redând într-un material abstract și într-un „joc steril” de cuvinte „figura spiritului creator” (V. Streinu). Preocupat de teme inspirate din Noul Testament, poetul construiește structura poeziei pe baza textului biblic din Luca 20 (*Pilda bogatului care i-a rodit țarina*), trezind în sufletul poetului neliniști spirituale. *Efemeritatea*, în poemul *L-am lăsat de-a trecut*, este reprezentată prin creatura superioară omului, îngerul, învăluit în mister, îndeplinind diferite funcții în ordinea unor comandamente ale Divinității. „Îngerul Domnului” (Geneza 16: 7), mesager „trimis înadins de soartă”, apare ca un înger efeminat într-o stare diametral opusă prototipului de înger plin de vitalitate. Răpus de moleșală, element mobil al perfecțiunii, este desacralizat. *Îngerețe atinsă* în poezia *Spuneți-i că m-am înturnat* înseamnă universul spiritual, conturând plăsmuirii ale fiorului sacru. Rezonanțele argeziene de a pândi divinitatea într-o stare inertă produsă de misterul absenței prezente, în exprimarea lui N. Balotă, produc *tremorul* datorat necunoașterii ca imperfecțiune umană într-un univers desacralizat în ființa umană. Înturnarea exclamativă a poetului denotă nu numai atitudinea hotărâtă de a-și asuma condiția adamică, ci și cutezanța de a înfrunta divinitatea, o dorință de *depășit - atins* (Liiceanu). În poezia *În pădurile de gânduri – Metafizică și poezie*, ideile îmbracă o „haină naturistă” (Elena Zaharia-Filipaș) într-o compoziție alegorică pe tema „decrepitudinii și apoi a aspirației spre regenerare morală”. Poetul percepe natura vizual cu plăcerea unei curiozități intelectuale, estetice, venită din interior, într-o emoție particulară. Într-o îngemănare de realitate și legendă, de religie și mit se creează o adevărată „liturghie cosmică” (Al. Andriescu) în care abundența de simboluri este foarte elocventă. Poezia lui V. Voiculescu reprezintă o lirică interiorizată, muzicală și organică în însăși substanța versului, un mod original de vizionarism biblic în ordinea unor parabole transcendente încărcate de simboluri și mistere.

Sandu Tudor, scriitor, poet și ziarist, personalitate complexă, desfășoară o activitate strâns legată de mișcarea spirituală și culturală de la Mănăstirea Antim, *Rugul Aprins*. În spațiul poemului, al eseului sau al unui foarte original tip de meditație, se identifică o „inteligentă simbolică, aducând neașteptatul sau *prea-așteptatul*” (André Scrima, *Timpul rugului aprins*, 2002). Din dorința de a promova ortodoxismul în literatură la nivelul vieții duhovnicești, de pe poziții de stânga, se retrage din gruparea de la „*Gândirea*” ca disident și înființează revista literară săptămânală „*Floarea de foc*” (1932-1936).

Opiniile critice despre poezia lui Sandu Tudor au fost variate. Constantin Jinga se opune punctului de vedere al lui G. Călinescu, deoarece acesta „îi contestă orice valoare literară” poetului. Nu este de aceeași părere nici cu D. Micu, din moment ce „îi abordează și el creația de pe pozițiile ideologiei marxiste, (...) subliniind că «partea cea mai întinsă a literaturii lui Sandu Tudor e bigotismul și convenția»”. Despre spiritualitatea lui Sandu Tudor, Roman Braga în fragmentul *Rugul Aprins* sublinia faptul că a văzut în poet întotdeauna un „maiestru nou spiritual”. Crediința lui Sandu Tudor, precizează André Scrima în *Taina Rugului Aprins*, era moștenită de la mama poetului și dezvoltată ascendent, astfel încât a putut produce o schimbare radicală în rândul celor cu care comunica. La Antim, Sandu Tudor continuă să-și exerseze harul poetic „de căutare sub și peste - evidente, a ceea ce așteaptă, ascuns, să iasă la lumină.” (André Scrima). Poezia religioasă a lui Sandu Tudor ocupă un loc aparte în mișcarea tradiționalistă „ortodoxistă” (D. Micu, *Istoria literaturii*

române contemporane de la creația populară la postmodernism). Criticul subliniază faptul că poezia lui Sandu Tudor se dezvoltă în tiparele noii orientări gândiriste prin care „religiozitatea a devenit stil, ortodoxismul - o manieră scriitoricească”.

Preocuparea fundamentală a lui Sandu Tudor este legată, tot mai intens, de *Rugăciunea Inimii*, taina interioară a isihaiștilor. Sandu Tudor începe să compună poemul *Rugul Aprins*, simbolul Maicii Domnului, cu elemente bizantine, într-o primă formă, în 1948. Poezia, intitulată *Imnul Acatist al Rugului Aprins*, cuprinde nouă condace și opt icoase. Textul a circulat la început sub formă de samizdat, fiind, apoi, îmbunătățit cu alte metafore-simbol, ajungând la douăsprezece condace și treisprezece icoase. Forma finală a ultimei variante se conturează în anul 1958, anul arestării poetului. *Imnul Acatist al Rugului Aprins* este considerat cel mai important poem de factură mistică.

Substanța religioasă a *Acatistului* constă în aspirația spre desăvârșire spirituală. În icoase, poetul reactualizează parcursul evenimentelor biblice cu figurile proeminente ale profetilor, precum Moise căruia i s-a revelat Dumnezeu în rugul de foc, Isaia, proorocul care a prevestit nașterea Pruncului, revărsarea Duhului Sfânt de la Rusalii, corespunzătoare nașterii din nou, după care, urmează odihna de Sabat. Imaginea născută din fervoarea religioasă se completează într-un complex de termeni liturgici cu semnificații în practica ortodoxă, precum „revărsare de *mir* pe care Fiul ne-o dă”, „Bucură-te, Roadă iscusită crescută de Filocalie!”, „tu ești într-adevăr Trezvie”, „Sfânta Sfintelor”, „Cădelniță neodihnită”.

În partea de litanie, o magistrală odă a bucuriei, poetul creează un portret spiritual în care se îmbină elementele de simbol cu elementele naturale ale spațiului autohton. După primul icos se conturează imaginea unui Dumnezeu al destinului uman (*rouă creștină, inel al unui foc, lacrimă care topește, toiag cu floare întru a inimii călătorie, pecete de jar, zăpadă a minții, învățătură scoasă din Bucuria de apoi*). Dacă pentru Arghezi Dumnezeu era un *Deus absconditus*, iar Blaga era mereu în căutarea unui *Deus sive în slava lumii* care refuză să se releve, pentru Sandu Tudor Dumnezeu „E a Cuvântului Lumii, ce pentru ea se vrea/ cale și înfăptuire spre veșnic: ALELUIA!” Există o limită în atingerea dumnezeirii datorată durerii, concept al existenței fizice, precum la V. Voiculescu, provocat de întâlnirea cu *Necunoscutul*. Poezia *Opt săgeți pentru ochiul heruvimului* redă în mod fidel textul veterotestamentar din Ezechiel 10:12, unde este prezentată imaginea heruvimilor, îngerii care aveau trupul, spatele, mâinile și aripile pline de ochi. În experiența religioasă a lui Sandu Tudor, sacrul urcă transformând misterul divin într-un spațiu al întâlnirii între ființă și ființialitate prin intermediul celor „cinci simțuri.” Versurile din *Tropar pentru inima zilei* reprezintă o cântare de laudă, realizată prin prisma nevredniciei umanului. Textul biblic din Luca 23:40-42 constituie punctul de plecare al poeziei. Dumnezeu înseamnă milă și El poate aduce o nouă stare spirituală în ființa omului căzut. („Dumnezeul meu,/ miluiește-mă !”). Poetul invocă divinitatea, dorindu-și Numele Sfânt („Dă-mi Numele Tău”) ca semn al identificării cu cel care l-a creat. Invocarea pornește din dorința de *aflare* („Fă-Te doară aflare”) a sufletului care tânjește după acea parte a originii sale spirituale.

Sandu Tudor rămâne, în aprecierea lui Roman Bragă, un bărbat remarcabil, cu o personalitate extrem de puternică, de o frumusețe, de o eleganță care ajunge să frizeze dandysmul, cu nostalgia comuniunii cu sacralitatea, ca formă de realizare plenară a existenței la nivel omenesc.

Radu Gyr, poet, dramaturg, eseist, gazetar, lasă literaturii române o operă valoroasă care acoperă întreaga gamă a poeticului, de la ludic la liturgic. În *Calendarul meu* (Constanța, 1996), cu privire la natura sa poetică, se consemnează natura temperamentului poetului care a păstrat din trăsăturile sufletești ale copilului de odinioară dominante, ca sficiunea și înclinația spre reverie.

Lirica lui Radu Gyr se înscrie într-un registru artistic inedit prin dimensiunile psiho-noetice particulare prin care a transfigurat cuvântul într-un *logos* răstignit. Numele lui Radu Gyr este asociat cu poetul *cavalcadelor* sublime și al visurilor cruciate („Eu n-am nici zale, n-am nici spadă,/ dar cred într-un crâmpai de stea”), ca luptător și mărturisitor al unei generații răstignite. Valorifică mereu metafora, dovedind un talent deosebit în versificare, chiar dacă există neajunsul că poeziile sale „cu *trouville*-uri, nu o dată fericite, se lungesc adesea obositor.” (Ov. S. Crohmălniceanu, *Literatura română între cele două războaie mondiale*, 1974). Poetul construiește, adesea, un univers infantil, într-un desen gingaș și eteric. Extazul naturist din poemele lui Radu Gyr sfârșește printr-un caracter ideologic legionar, poetul practicând „un metaforism prăpăstios care a rezultat din altoirea imagisticii pădurețe pe mistică «gărzii de fier»” (Gheorghe Grigurcu, *În pădurea de metafore*, „Cazul Radu Gyr”, Pitești, 2003). Grigurcu constată că la Radu Gyr, „versul capătă o funcție terapeutică și soteriologică. Arta își dilată cuprinsul, își transfigurează rostul (...). E o mentalitate de dăruire trans estetică. O suprapunere a bucuriei formale peste cea mântuitoare.” (Ibidem)

Poezia *Troița fântânii tresare*, din volumul *Cerbul de lumină*, are la baza compoziției sale inspirația creștină a izvorului credinței drept-mărturisitoare. Chipurile din Evanghelie poartă amprenta spațiului românesc (*pătulele*). Filonul tradiționalist, inspirația folclorică se traduc într-o materializare a sentimentului religios, într-un cadru liric cu infuzii din atmosfera specifică a lui Rainer Maria Rilke. Un mesaj secret, intuind în vers un sentiment al singurătății, al neliniștii în fața tainei ascunse a absolutului, dă naștere misterului. În versurile *Tăcere cu luceferi*, din același volum, sentimentul religios este ancorat în viziunea tradiției, a unei atmosfere bucolice. Imaginarul diurn-nocturn al luminii deschide tematica sămănătoristă căreia i se adaugă o dimensiune modernă. Există un vădit sentiment al echilibrului spiritual, o complementaritate între tradiție și modern, ca o obligativitate a „sintezei creatoare a tradiției vii a poporului român cu elementul modern.” (I. Pillat, *Mărturisiri literare*, 1971). Poemul *Melodie simplă*, din ciclul *Chilimuri*, este scris în notă vag simbolistă, specifică, de altfel, primelor poeme ale lui Radu Gyr, și readuce imaginile ortodoxismului tradiționalist: *călugăr, schit, icoană, mânăstirea*. Metamorfozarea elementului sacru în persoana monahului, a sihastrului, sugerează renunțare și resemnare. Există o echivalență simbolică între sufletul uman și cel spiritual. Sufletul în „existența sa terestră cu conștiința-i proprie” face parte dintr-un „Tot diadic” (Henry Corbin, *Omul și îngerul său. Inițiere și cavalerie spirituală*, 2002), fiind dublul sufletului celest prin care este posibilă întoarcerea la condiția divină. Poezia *Cărare* face parte din ciclul „Cioplitorul de azur” și tratează în manieră simbolistă imaginea ascensională a *drumului spre centru*. Identificarea drumului inițiativ traversează eposul folcloric într-un efort chinuitor. Prezența domnițelor reprezintă un „fastum misterios” (Ov. S. Crohmălniceanu), o întoarcere la timpuri de legendă. Versurile din *Decor etern*, din volumul *Cununi uscate Stele pentru leagăn*, readuc în prim-plan, printr-o suită de metafore, prezența elementelor sacrului în spațiul terestru, într-un cadru de o vitalitate debordantă. Vigoarea „sufletului poetic transmite sentimentul religios” (Mircea Scarlat, *Istoria poeziei românești*,

Momente și Sinteze, 1990) într-o largă dezlănțuire verbală. Poetul temnițelor comuniste, compune și în condițiile carcerii, cu sentimentul celui ce crede că poate sluji semenului său, *Gheorghe și Ioane*.

CONCLUZII

Tradiționalismul perioadei interbelice se diferențiază, totuși, de modernism prin atitudinea de închidere și izolare adoptată în datele unui etnicism conceptual, după cum apreciază criticul Iulian Boldea (*Symbolism, modernism, tradiționalism, avangardă*, 2002). Acesta constituia criteriul unic de abordare și de validare a valorilor artistice. Nicolae Manolescu, în *Metamorfozele poeziei*, arată că obișnuința este aceea care ne determină, atunci când vrem să punem o oarecare ordine în poezia de după Primul Război Mondial, să vorbim despre „tradiționalism” și despre „modernism”. Tradiționalismul e un stil, o formulă inventată de poeți moderni, ieșiți adesea din școala simbolismului, reprezentând înlăuntrul poeziei moderne, una dintre tendințele acesteia: tendința de autoconservare ce se opune evoluției prea rapide, în alte direcții, a poeziei moderne, întocmai ca organismele vii.

Tradiția și tradiționalismul, susține Călinescu, sunt realități care nu pot fi puse la îndoială, realități constatabile *a posteriori*, prin intermediul istoriei literare. În definirea conceptului de modernitate, unii teoreticieni au operat o distincție netă între *modernitatea ca proces* și *modernitatea ca epocă* sau perioadă bine delimitată. Ca proces, modernitatea a fost un fenomen cultural deschis, ca „epocă” a fost un construct istoric, un artificiu ideologic instituționalizat. Atât tradiționalismul cât și modernismul reprezintă doar niște noțiuni relative, repere posibile, fără a avea pretenția unui conținut precis (Nicolae Manolescu, *Metamorfozele poeziei*, 1999). În *Istoria critică a literaturii române*, Nicolae Manolescu afirmă că poezia tradițională prin schimbarea criteriului poeticului, produs de versificație și de sensibilitatea artistică, se apropie de *poezia pură* teoretizată de abatele Bremond (*Prière et poésie*, 1927) și deschide calea către modernitate prin claritatea și raționalitatea ei, în ciuda emoționalității pe care o produce. Tradiționalismul, în poezie, în valorile sale de excepție, pare a purta pecetea modernității expresive, acea modernitate care, așa cum s-a mai spus, nu anulează fondul tradițional. G. Călinescu în *Istoria literaturii române de la origini până în prezent* observă că tradiționalismul reprezintă o formă de modernism, iar tradiționaliștii sunt toți foști simbolști, drept pentru care baudelairienii și-au păstrat, indirect, preferința pentru Univers și contemplație.

Perioada interbelică este epoca unei noi sensibilități poetice în care conștiința de sine a poeziei se precizează în mod evident, mai ales, prin înscrierea în mișcarea de idei europeană, în circuitul ei valoric, în cadrul unei evoluții dialectice, obiective, în care orientarea tradiționalistă se găsește la confluența impulsurilor moderniste. În acest context, revista „Gândirea”, axată pe o ideologie tradiționalist-ortodoxistă, a avut meritul de a fi grupat în jurul ei pe unii dintre cei mai importanți scriitori români ai epocii.

Ideea ortodoxismului conferă tradiționalismului o notă aparte prin care acesta se deosebește net de sămănătorism. Treptat, linia ortodoxistă o va pune în umbră pe cea

tradițională, iar motivele lirice creștin-ortodoxe ajung dominante, dezvăluind o fervoare a credinței în harul dumnezeiesc coborât asupra făpturii de lut, singurul crez ce-i oferă tărie morală. În creațiile poezilor tradiționaliști, motivele creștin-ortodoxe erau predominante, detașându-se, însă, și un anumit convenționalism al reprezentărilor și simbolurilor religioase chiar în condițiile unei *propensiuni spre arhaic, primordialitate și spre figurația biblică* (Iulian Boldea, *Istoria didactică a poeziei românești*, 2005). Poezii gândiriști scriu o poezie puternic influențată de spiritul religios, deși „ortodoxismul” este la ei mai degrabă un element convențional, nu unul structural.

Deschiderea tradiționalism – modernitate e transpusă de Tudor Arghezi în *Psalmi*, realizându-se o distincție între cuvântul-scris și cuvântul-melodie, preferându-se eliberarea de limitele și tiparele formei și cultivându-se libertatea în expresia lirică. În *Sensul tradiției*, Nichifor Crainic a sintetizat principiile tradiționalismului românesc de esență gândiristă, demonstrând că principiul conservării tradiției înseamnă însumarea valorilor esențiale ale unui neam. Crainic face referiri directe la specificitatea spațiului românesc: resursele expresive, etnice și etice ale folclorului, tendința de resuscitare idilizată a trecutului istoric. Se poate observa, de cele mai multe ori, că adepții tradiționalismului sunt moderni nu numai în expresie, iar moderniștii, la rândul lor, dezvoltă unele motive tradiționale.

Nu am ocolit, în cadrul cercetării noastre, elementele cu caracter teoretic, valențele conceptuale strâns legate de tema sacralului. În acest sens, trebuie să subliniem faptul că în fiecare capitol al tezei de doctorat s-a realizat o trecere în revistă a unor contribuții critice mai importante, fiind conturate reperele esențiale ale universului liricii religioase românești din perioada interbelică.

La capătul demersului nostru științific privind lirica religioasă din perioada interbelică, putem preciza că aceasta a constituit calea de manifestare a spiritului creator prin contribuțiile poezilor preocupați de problematica sacralului și a transcendenței. Poezia creștină, parte integrantă a religiosului, a lăsat cale liberă, pentru mulți poeți ai epocii, dorinței de căutare a misterului Creațiunii.

BIBLIOGRAFIE SELECTIVĂ

A. BIBLIOGRAFIA OPEREI

Tudor ARGHEZI

a) opera poetică

ARGHEZI, Tudor, *Printre psalmi*, Antologie, Ediție îngrijită de Roxana Sorescu, Editura Art, București, 2010.

ARGHEZI, Tudor, *Scrieri*, Editura Univers Enciclopedic, 2006, București.

ARGHEZI, Tudor, *Opere*, vol. 1-2, Versuri. Ediție îngrijită de Mitzura Arghezi și Traian Radu, Editura Univers Enciclopedic, București, 2000.

Lucian BLAGA

a) opera poetică

BLAGA, Lucian, *Opere*, vol. I, *Poezii antume*, Ediție critică și studiu introductiv de George Gană, Editura Minerva, București, 1982.

BLAGA, Lucian, *Opere*, vol. 2, *Poezii*, Ediție critică de George Gană, Editura Minerva, București, 1984.

BLAGA, Lucian, *Opera poetică*, Ediție îngrijită de George Gană și Dorli Blaga, prefață de George Gană, Editura Humanitas, București, 2007.

b) opera filosofică

BLAGA, Lucian, *Trilogia cunoașterii*, volumul 8, *Eonul dogmatic, Cunoașterea luciferică, Cenzura transcendentă*, Editura Humanitas, București, 1983.

BLAGA, Lucian, *Trilogia culturii*, în *Opere*, volumul 9, *Orizont și stil, Spațiul mioritic, Geneza metaforei și sensul culturii*, Ediție îngrijită de Dorli Blaga, studiu introductiv de Alexandru Tănase, București, Editura Minerva, 1985.

BLAGA, Lucian, *Trilogia valorilor, Opere*, volumul 10, *Știință și creație, Gândire magică și religie, Artă și valoare*, Ediție îngrijită de Dorli Blaga, Editura Minerva, București, 1987.

BLAGA, Lucian, *Trilogia cosmologică*, Editura Humanitas, București, 1997.

c) în periodice

BLAGA Lucian, *Revolta fondului nostru nelatin*, în *Gândirea*, I, 1921, nr. 10.

BLAGA, Lucian *Începuturile și cadrul unei prietenii*, *Gândirea*, XIX, nr. 4, aprilie 1940.

Nichifor CRAINIC

a) opera poetică

CRAINIC, Nichifor, *Poezii, Antologie*, Postfață, tabel cronologic, bibliografie și referințe critice de Aureliu Goci, Editura 100+1 GRAMAR, București, 1998.

b) în periodice

CRAINIC, Nichifor, *Poezia noastră religioasă*, în *Gândirea*, XXII, nr. 8, octombrie 1942.

CRAINIC, Nichifor, *Sensul tradiției*, în „*Gândirea*”, an IX, nr. 1-2/ 1929.

CRAINIC, Nichifor, *Spiritualitate*, în „*Gândirea*”, anul VIII, nr. 8-9/ 1928.

Radu GYR

a) opera poetică

GYR, Radu, *Liniști de schituri. Cerbul de lumină*. Antologie, Editura Vremea, București, 2000.

GYR, Radu, *Cununi uscate Stele pentru leagăn*, Antologie, Editura Cartea Românească, 1938, reeditată, Editura Vremea, București, 1999

GYR, Radu, *Balade*. Ediție îngrijită de Ioan Popișteanu, Constanța, Editura Ex Ponto, 1999.

GYR, Radu, *Sângele temniței. Stigmat*. Antologie, Editura Vremea, București, 1998.

GYR, Radu, *Cerbul de lumină*, Ciclul *Chilimuri*, Editura Literară a „Casei Școalelor”, București, 1928.

b) publicistică

GYR, Radu, *Calendarul meu*, Ediție îngrijită cu o prezentare bio-bibliografică și indice de nume de Ioan Popișteanu, Editura Ex Ponto, Constanța, 1996.

Adrian MANIU

a) opera poetică

MANIU, Adrian, *Focurile primăverii și flăcări de toamnă*, Fundația pentru Literatură și Artă, București, 1935.

MANIU, Adrian, *Cântece de dragoste și de moarte*, Editura Cultura Națională, București, 1935.

MANIU, Adrian, *Drumul spre stele*, Editura Cartea Românească, București, 1930.

MANIU, Adrian, *Lângă pământ*, Editura Cultura Națională, București, 1924.

Sandu TUDOR

a) opera poetică

TUDOR, Sandu, *Acatiste, Imn Acatist la Rugul Aprins al Maicii Domnului, Acatistul Sfântului Ioan Bogoslovul, Acatistul Preasfințitului Părintelui nostru Calinic Cernicanul*, Cu un cuvânt înainte de Bartolomeu Valerian Anania, Editura Anastasia, 1997

TUDOR, Sandu, *Caiete 1, Dumnezeu-Dragoste*, Editura Christiana, București, 2000.

TUDOR, Sandu, *Caiete 2, Sfînțita rugăciune*, Editura Christiana, București, 2000.

TUDOR, Sandu, *Caiete 3, Taina Sfintei cruci*, Editura Christiana, București, 2001.

TUDOR, Sandu, *Caiete 4, Ce e omul ?* Editura Christiana, București, 2003.

Vasile VOICULESCU

a) opera poetică

VOICULESCU, Vasile, *Integrala operei poetice*, Ediție îngrijită și prefată de Roxana Sorescu, Editura Anastasia, București, 1999.

B. BIBLIOGRAFIA CRITICĂ

1. LUCRĂRI DE ISTORIE LITERARĂ, TEORIE LITERARĂ ȘI FILOSOFIE

- BALOTĂ, Nicolae, *Arte poetice ale secolului XX*, Editura Minerva, București, 1976.
- BOIA, Lucian, *Pentru o istorie a imaginarului*, Traducere de Tatiana Mochi, Editura Humanitas, București, 1994.
- BOLDEA, Iulian, *Istoria didactică a poeziei românești*, Editura Aula, Brașov, 2005.
- BOUSOÑO, Carlos, *Teoria expresiei poetice*, Traducere de Ileana Georgescu, Studiu introductiv de Mircea Martin, Editura Univers, București, 1975
- BRAGA, Corin, *Concepte și metode în cercetarea imaginarului. Dezbaterile Phantasma*, Editura Polirom, Iași, 2007.
- BREMOND, Henri, *La poésie pure*, Édition Bernard Grasset, Paris, 1926.
- BREMOND, Henri, *Prière et poésie*, Avec Un débat sur la Poésie par Robert de Sousa, Édition Bernard Grasset, Paris, 1937.
- BURGOS, Jean, *Pentru o poetică a imaginarului*, Traducere de Gabriela Duda și Micaela Gulea, Prefață de Gabriela Duda, Editura Univers, București, 1988.
- BUTIURCA, Doina, *Introducere la o estetică a sacruului*, Editura Ars Academica, București, 2008.
- CĂLINESCU, G., *Universul poeziei*, Editura Minerva, București, 1973.
- CĂLINESCU, G., *Istoria literaturii române de la origini până în prezent*, Ediția a II-a revăzută și adăugită, Ediție și prefață de Al. Piru, Editura Minerva, 1985.
- CIOCULESCU, Șerban, Vladimir Streinu, Tudor Vianu, *Istoria literaturii române moderne*, Editura Eminescu, București, 1985.
- CROHMĂLNICEANU, OV. S., *Literatura română între cele două războaie mondiale* (ediție revizuită vol. I), Editura Minerva, București, 1972.
- EAGLETON, Terry, *Teoria literară. O introducere*, Traducere de Delia Ungureanu, Editura Polirom, Iași, 2008.
- IORGA, Nicolae, *Istoria literaturii românești contemporane*, vol. II, Ediție îngrijită, note și indici de Rodica Rotaru, prefața de Ion Rotaru, Editura Minerva București, 1995.
- LIICEANU, Gabriel, *Om și simbol*, Editura Humanitas, București, 2005.
- LOVINESCU, E., *Istoria literaturii române contemporane 1900-1937*, Postfață de Eugen Simion, Editura Minerva, București, 1989.
- MANOLESCU, Nicolae, *Istoria critică a literaturii române*, Editura Paralela 45, Pitești, 2008.
- MARINO, Adrian, *Hermeneutica ideii de literatură*, Editura Dacia, Cluj-Napoca, 1987.
- MICU, Dumitru, *Istoria literaturii române De la creația populară la postmodernism*, Editura Saeculum I.O., București, 2000.
- NEGOIȚESCU, Ion, *Istoria literaturii române*, vol. I, Editura Minerva, București, 1991.
- PIRU, Al., *Istoria literaturii române de la început până azi*, Editura Univers, București, 1981.

RICHARD, Jean Pierre, *Poezie și profunzime*, prefată de Mircea Martin, tradusă de Cecilia Ștefănescu, Editura Univers, București, 1974.

RICOEUR, Paul, *Metafora vie*, Cuvânt înainte și traducere de Irina Mavrodin, Editura Univers, București, 1984.

ROȘCA, D.D., *Dimensiunea metafizică a operei lui Lucian Blaga*, Editura Științifică, București, 1996.

RUSU, Mina-Maria, *Poetica sacrului*, Editura Institutul European, Iași, 2005.

SCARLAT, Mircea, *Istoria poeziei românești*, vol.IV, *Momente și Sinteze*, Cu un Argument de Nicolae Manolescu, Ediție de Dora Scarlat, Editura Minerva, 1990.

SCARLAT, Mircea, *Istoria poeziei românești*, vol. III, *Momente și sinteze*, Editura Minerva, 1986.

ȚUȚEA, Petre, *Reflecții religioase asupra cunoașterii*, Editura Nemira, București, 1999.

VIANU, Tudor, *Introducere în teoria valorilor întemeiată pe observația conștiinței*, Ediție îngrijită de Vlad Alexandrescu, Editura Albatros, București, 1997.

2. LUCRĂRI DE CRITICĂ LITERARĂ

În volume

ANDRIESCU, Alexandru, *Psalmii în literatura română*, Editura Universității „Alexandru Ioan Cuza”, Iași, 2003.

ARDELEANU, Virgil, *Vasile Voiculescu*, Editura pentru Literatură, București, 1969.

ARGHEZI, Barbu T., *Duhovnicească, Psalmi, Testament*, Cluj-Napoca, Editura Dacia, 2001.

BALOTĂ, Nicolae, *Opera lui Tudor Arghezi*, Editura Eminescu, București, 1979.

BĂDESCU, Laura, *Retorica poeziei religioase a lui Nichifor Crainic*, Editura Minerva, București, 2000.

BĂLU, Ion, *Opera lui Lucian Blaga*, Colecția Critică și istorie literară, Editura Albatros, București, 1997.

BEȘTELIU, Marin, *Tudor Arghezi – poet religios*, Editura Cartea Românească, București, 1999.

BLAGA, Dorli, *Tatăl meu, Lucian Blaga*, Editura Biblioteca Apostrof, Cluj-Napoca, 2004.

BOGHICI, Cezar, *Sacrul și imaginarul românesc din secolul al XX-lea*, Prefată de Ovidiu Moceanu, Editura Psihomedica, Sibiu, 2010.

BOLDEA, Iulian, *Dimensiuni critice*, Editura Universității „Petru Maior”, Târgu. Mureș, 1998.

BOLDEA, Iulian, *Symbolism, modernism, tradiționalism, avangardă*, Editura Aula, Brașov, 2002.

BRAGA, Corin, *Lucian Blaga. Geneza lumilor imaginare*, Institutul European, Iași, 1998.

BRAGA, Mircea, *V. Voiculescu în orizontul tradiționalismului*, Editura Minerva, București, 1984.

CIOCULESCU, Șerban, *Argheziana*, Editura Eminescu, București, 1985.

CIOCULESCU, Șerban, *Aspecte literare contemporane, 1932-1947*, Editura Minerva, București, 1972.

CISTELECAN, Al., *Aide-Mémoire*, Editura Aula, Brașov, 2007.

CISTELECAN, Al., *Poezie și livresc*, Editura Cartea Românească, București, 1987.

CONSTANTINESCU, Pompiliu, *Tudor Arghezi*, Ediție îngrijită de Margareta Feraru, Editura Minerva, București, 1994.

CROHMĂLNICEANU, Ov. S., *Tudor Arghezi*, Editura de Stat pentru Literatură și Artă, București, 1960.

CUIBUS, Daiana, *Lucian Blaga - o metafizică a Logosului*, Editura Echinoux, Cluj-Napoca, 2005.

DEFOUR, Daniela, *Articole. Comunicări. Documente – V. Voiculescu*, II, Comitetul de Cultură și Educație Socialistă al județului Buzău, Buzău, 1974.

DIACONU, Mircea A., *Poezia de la „Gândirea”*, Editura Ideea Europeană (ediția a II-a), București, 2008.

DRIMBA, Ovidiu, *Filozofia lui Blaga*, Editura Cugetarea-Georgescu Delafras, București, 1944.

FANACHE, V., *Chipuri tăcute ale veșniciei în lirica lui Blaga*, Editura Dacia, Cluj-Napoca, 2003.

FÂNTĂNERU, Constantin, *Poezia lui Lucian Blaga și gândirea mitică*, Editura Eikon, Cluj-Napoca, 1940.

FILIPAȘ-ZAHARIA, Elena, *Introducere în opera lui Vasile Voiculescu*, Editura Minerva, București, 1980.

GANĂ, George, *Opera literară a lui Lucian Blaga*, Editura Minerva, București, 1976.

GEORGE, Alexandru, *Marele Alpha*, Ediția a II-a, Editura Cartea Românească, București, 2005.

GRĂSOIU, Dorina, *„Bătălia” Arghezi Procesul istoric al receptării operei lui Tudor Arghezi*, Editura Dacia, Cluj-Napoca, 1984.

GRĂSOIU, Liviu, *Poezia lui Vasile Voiculescu*, Editura Dacia, Cluj-Napoca, 1977.

GRIGURCU, Gheorghe, *În pădurea de metafore, Cazul Radu Gyr*, Editura Paralela 45, Pitești, 2003.

HERȚA, Cosette, *Vasile Voiculescu Poezia religioasă*, Editura NICO, Târgu Mureș, 2008.

LĂZĂRESCU, Gheorghe, *Adrian Maniu*, Editura Albatros, București, 1985.

LOVINESCU, E., *Critice*, Ediție de Eugen Simion. Antologie și Repere istorico-literare de Mihai Dascăl. Seria „Patrimoniu”, Editura Minerva. București, 1982.

MANOLESCU, Nicolae, *Despre poezie*, Editura Cartea Românească, București, 1987.

MANOLESCU, Nicolae, *Metamorfozele poeziei. Metamorfozele romanului*, ediție îngrijită de Mircea Mihăeș, Editura Polirom, Iași, 1999.

MANOLESCU, Nicolae, *Poeți moderni*, Editura Aula, Brașov, 2003.

MARINO, Adrian, *Hermeneutica lui Lucian Blaga*, Editura Dacia, Cluj-Napoca, 1980.

MĂDUȚA, Sabina, *Vasile Voiculescu, scriitorul martir și rugul aprins*, Editura Florile, București, 2001.

MICU, Dumitru, *„Gândirea” și gândirismul. Momente și sinteze*, Editura Minerva, București, 1975.

- MICU, Dumitru, *Arghezi*, Editura Institutului cultural român, București, 2004.
- MICU, Dumitru, *Estetica lui Lucian Blaga*, Editura Științifică, București, 1970.
- MINCU, Marin, *Vasile Voiculescu*, Editura Cartea Românească, București, 1971.
- MIU, Constantin, *Vasile Voiculescu-poet isihast. De la ascetică la mistică în poezia religioasă a lui Vasile Voiculescu*, Editura Florile Dalbe, București, 1997.
- MORARU, Cornel, *Lucian Blaga Convergențe între poet și filozof*, Editura Ardealul, Biblioteca Universitas, Târgu-Mureș, 2005.
- MUTHU, Mircea, *Lucian Blaga Dimensiuni răsăritene*, Editura Paralela 45, Pitești, 2002.
- NISTOR, Eugeniu, *Conceptul de spațiu mioritic în filozofia lui Blaga*, Editura Ardealul, Târgu-Mureș, 2007.
- NISTOR, Eugeniu, *Teoria blagiană despre matricea stilistică*, Editura Ardealul, Târgu-Mureș, 1999.
- OPREA, Nicolae, *Vasile Voiculescu, monografie, antologie comentată, receptare critică*, Editura Aula, Brașov, 2006.
- ORNEA, Z., *Tradiționalism și modernitate în deceniul al treilea*, Editura Eminescu, București, 1980.
- PANTEA, Aurel (coord.), *Sacrul în poezia românească*, Editura Casa Cărții de Știință, Cluj - Napoca, 2007.
- PARPALĂ, Emilia, *Poetica lui Tudor Arghezi. Modele semiotice și tipuri de text*, Editura Minerva, București, 1984.
- PĂNĂZAN, Maria-Daniela, *Poezia religioasă românească*, Editura Reîntregirea, Alba Iulia, 2006.
- PETROVEANU, Mihail, *Tudor Arghezi*, Editura pentru Literatură, București, 1961.
- PETRACHE, Anca Denisa, *Sentimentul religios în literatura „Gândirii”*, Editura Bibliotheca, Târgoviște, 2008.
- PIRU, Al., *Vasile Voiculescu, Studii și observații critice*, Editura Eminescu, București, 1973.
- POP, Ion, *Lucian Blaga – universul liric*, Editura Cartea Românească, București, 1981.
- POPESCU, Florentin, *Pe urmele lui Vasile Voiculescu*, Editura Sport-Turism, București, 1984.
- ROTARU, Ion, *Vasile Voiculescu*, Editura Recif, București, 1993.
- SIMION, Eugen, *Lucian Blaga, Opera poetică*, Cuvânt înainte de Eugen Simion, Prefață de George Gană, Ediție îngrijită de George Gană și Dorli Blaga, Editura Humanitas, București, 1995.
- SIMION, Eugen, *Scriitori români de azi*, vol. I, Casa de Editura Litera, Chișinău, 2004.
- STĂNILOAE, Dumitru, *Poziția domnului Blaga față de ortodoxism și creștinism*, Editura Paideia, București, 1997.
- ȘORA, Mariana, *Cunoaștere poetică și mit în opera lui Lucian Blaga*, Editura Minerva, București, 1970.
- ȘTEFĂNESCU, Dorin, *Înțelegerea albă Cinci studii de hermeneutică*, Editura Paralela 45, Pitești, 2012.
- TÂNASE, Alexandru, *Poetul filozof, filozoful poet*, Editura București, 1977.
- TODORAN, Eugen, *Lucian Blaga Mitul poetic*, Editura Facla, Timișoara, 1981.

TOMUȘ, Mircea, *Cincisprezece poeți*, Editura pentru Literatură, București, 1968.
UNGUREANU, Cornel, *V. Voiculescu și structurile literare ale Renașterii*, Timișoara, 1984.
VAIDA, Mircea, *Lucian Blaga. Afinități și izvoare*, Editura Minerva, București, 1975.
VÂRGOLICI, Teodor, *Prietenie și destin Tudor Arghezi - Gala Galaction*, Editura Gramar, 2005.
ZACIU, Mircea, *Restituiri, Tudor Arghezi, Ars Poetica*, Ediție îngrijită, Prefață și note de Ilie Guțan, Editura Dacia, Cluj, 1974.
ZAHARIA-FILIPAȘ, Elena, *Introducere în opera lui Vasile Voiculescu*, Editura Minerva, București, 1980.

În periodice

ALUPEI, Silviu, *Pe urmele deciziei de achitare a lotului „Rugul Aprins”, Condamnarea*, în „Rost”, nr.6/ 2003.
BĂCILĂ, Vasile, *Lucian Blaga energie românească în „Gând românesc”, anul V, nr. 2-3/ 1937.*
BOLDEA, Iulian, *Fenomenologia ideilor religioase*, în „Vatra”, nr. 6-7/ 2000.
BOLDEA, Iulian, *Spiritualitate și poezie: Vasile Voiculescu*, în „Tabor”, nr.4/ 2010.
BOLDEA, Iulian, *Sacru și profan în poezia lui Tudor Arghezi*, în „Tabor” nr.4/ 2008.
BOLDEA, Iulian, *Semnificațiile discursului autobiografic*, în revista Rost, nr. 51/ 2007.
BUSUIOCIANU, Alexandru, *Poezia lui Nichifor Crainic*, în „Gândirea”, anul XIII, nr. 6/ 1934.
CAPOTĂ, Teodor, *Poemul religios: Vasile Voiculescu: În grădina Ghetsemani*, în „Limba și literatura română”, nr. 2/ 1999.
CARACOSTEA, D., *Destinul poetului la Nichifor Crainic*, în „Gândirea”, anul XIX, nr. 4/ 1940.
CĂLINESCU, George, *Lucian Blaga*, în „Gândirea”, anul VIII, nr. 2/ 1928.
CÂRSTOIU, Ștefan, *Poezie și religie în opera poetică a lui Nichifor Crainic*, în „Gândirea”, anul XIX, nr. 4/ 1940.
CISTELECAN, Al., *Despre conflictele intertextuale*, în „Vatra”, nr.7/ 2011.
CISTELECAN, Al., *Limbajul ultimativ. Lirismul mistic*, în „Cuvântul” nr 6/ 2009.
CISTELECAN, Al., *Vecinul meu – Dumnezeu*, în „Vatra”, nr. 3/ 2007.
CISTELECAN, Al., *Diacritice. Vasile Voiculescu – poet pe a V-a parte*, în „Argeș”, ianuarie/ 2007.
CONSTANTINESCU, P., *Lucian Blaga*, în „Steaua”, nr 5/ 1966.
ELIOT, T. S., *Literatură și religie*, Traducere de Magda Wächter și Ioan Milea, în „Vatra”, an XXIX, nr. 2/ 1999.
GEROTA, D., *Poeziile d-lui L. Blaga*, în „Sburătorul” nr. 8/ 1919.
GRIGURCU, Gheorghe *Poezie religioasă*, în *Jurnalul Național*, 25 iulie, 2007.
LEMNARU, Lili, *Rugul Aprins - Un martor în fața istoriei, interviu cu I.P.S. Antonie Plămădeală*, în „Creștin Ortodox”, ianuarie 2009.

LIPOVANU, Ioana, *O poezie de Vasile Voiculescu și principiul quaternității*, în „Luceafărul”, nr.21/ 1999.

MANOLESCU, Nicolae, *Poezia ca rugăciune*, în „România literară”, nr. 35/ 1998.

MARCEL, Luc-André, *Tudor Arghezi. Poètes d'aujourd'hui, Présentation, Choix de textes, Bibliographie, portraits, fac-similés*, Paris P. Seghers, 1963, Traducere de Daniel L., în „Viața românească”, XVII, nr. 3/ 1964.

MORARU, Cornel, *Memoria suferinței*, în „Vatra”, anul XXII, nr. 1/ 1992.

MORARU, Cornel, *Suferința în memorie*, în „Vatra”, anul XXI, nr. 242/ 1991.

NEGOIȚESCU, I., *Un nou Vasile Voiculescu*, în „Revista Cercului literar”, nr. 4/ 1945.

OPRIȘAN, I., *Lucian Blaga, Corespondență inedită*, în „România literară”, III, nr. 20/ 1971.

PILLAT, Ion, *V. Voiculescu, poet al țării și al sufletului ei*, în „Gândirea”, nr 7/ 1943.

PLĂMĂDEALĂ, Antonie, *Ideea de sacru la R. Otto, din punct de vedere catolic și ortodox*, în „Ortodoxia” nr.3/ 1958.

SIMUȚ, Ion, *Poezia – scară spre cer*, în „România Literară”, nr. 16/ 2005.

SIMUȚ, Ion, *Vasile Voiculescu – un isihast în plin secol XX*, în „România literară”, an XXIII, nr.19/ 1990.

SORESCU, Roxana, *Vasile Voiculescu – inedit*, în „România literară”, an XXX, nr. 34/ 1997.

SPIRIDON, Monica, *Reperele sacrului*, în „România literară”, an XXV, 1992.

3. LUCRĂRI DE FILOZOFIE, PSIHLOGIE, TEOLOGIE, RELIGIE

ADĂMUȚ, I. Anton, *Literatură și Filosofie Creștină*, Cuvânt înainte de Gh. Vlăduțescu, Editura Fides, Iași, 1997.

ANANIA, Valeriu, *Din spumele mării. Pagini despre religie și cultură*, Ediție îngrijită și postfață de Sandu Frunză, Editura Dacia, Cluj-Napoca, 1995.

BALOTĂ, Nicolae, *Calea, adevărul și viața*, Editura Eminescu, București, 1995.

BERDIAEV, Nikolai, *Adevăr și revelație*, Traducere de Ilie Gyurcsik, Editura De Vest, Timișoara, 1993.

BERNEA, Ernest, *Trilogie filosofică. Adevăr și cunoaștere. În căutarea unei definiții a omului. Cultura ca idee și formă*, Editura Dacia, Cluj-Napoca, 2002..

CAILLOIS, Roger, *Omul și sacrul*, Traducere din limba franceză de Dan Petrescu, Editura Nemira, București, 1997.

CARAGIU, Florin, *Antropologia iconică*, Editura Sofia, București, 2005.

CARAIOAN, Pompiliu, *Geneza sacrului*, Editura Științifică, București, 1967.

CODOBAN, Aurel, *Sacru și ontofanie*, Editura Polirom, Iași, 1998.

COSMOVICI, Andrei, *Psihologie generală*, Editura Polirom, Iași, 1996.

DANCĂ, Wilhelm, *Definitio sacri*, Editura Ars Longa, Iași, 1998.

DUMEZIL, Georges, *Uitarea omului și onoarea zeilor*, Traducere de George Anania, Editura Univers Enciclopedic, București, 1998.

DURKHEIM, Émile, *Formele elementare ale vieții religioase*, traducere de Magda Jenrenaud și Silviu Lupescu, cu o prefață de Gilles Ferreol, Editura Polirom, Iași, 1995.

- ELIADE, Mircea, *Sacrul și profanul*, Cuvânt înainte la ediția franceză, Traducere din franceză de Brândușa Prelipceanu, Ediția a III-a, Editura Humanitas, București, 2005.
- ELIADE, Mircea, *Tratat de istoria religiilor*, Prefață de G. Dumézil, Traducere în românește de Monica Noica, Editura Humanitas, București, 1992.
- HEIDEGGER, Martin, *Originea operei de artă*, Traducere și note Thomas Kleininger și Gabriel Liiceanu, Studiu introductiv de Constantin Noica, Editura Humanitas, București, 1995.
- IEROSCHIMONAHUL Daniil de la Rarău, *Epilog la Imn Acatist la Rugul Aprins al Născătoarei de Dumnezeu*, Editura Christiana, București, 2004.
- IOAN CEL STRĂIN, Cuviosul, *Din arhiva Rugului Aprins*, Ediție alcătuită de Gheorghe Vasilescu, Cu o postfață de Sofian Boghiu, Colecția „Comorile Pustiei”, alcătuită la inițiativa unor monahi români de la sfântul Munte Athos, apare cu binecuvântarea Î.P.S. NICOLAE, Mitropolitul Banatului, Editor Sorin Dumitrescu, Editura Anastasia, 1999.
- IONESCU, Nae, *Curs de istorie a metafizicei*, Introducere de Ștefan Voinescu, Îngrijirea ediției de Marin Diaconu și Dora Mezdrea, Editura Anastasia, București, 1996.
- ISAC, Dumitru, *Cunoaștere și transcendență*, Ediție îngrijită și studiu introductiv de Ionuț Isac, cu un cuvânt de însoțire de Vasile Muscă, Editura Grinta, Cluj-Napoca 2003.
- JINGA, Constantin, *Biblia și sacrul în literatură*, Colecția „Episteme” 2, Cuvânt însoțitor de Teodor Baconsky, Editura „Universității de Vest”, Timișoara, 2001.
- JINGA, Constantin, *Ieroschimonahul Daniil Sandu Tudor. Omul și opera*. Editura Christiana, București, 2005.
- MIRCEA, Corneliu, *Ființă și extaz*, Editura Paideia, București, 2002.
- MIRCEA, Itu, *Filozofia și istoria religiilor*, Editura Fundației România de Măine, București, 2004.
- MIRONESCU, Alexandru, *Calea inimii Eseuri în duhul Rugului Aprins*, Cu un cuvânt înainte de Virgil Cândea, Ediție îngrijită de Răzvan Codrescu, Editura Anastasia, București, 1998.
- OTTO, Rudolf, *Sacrul, Despre elementul irațional din ideea divinului și despre relația lui cu raționalul*, în românește de Ioan Milea, Editura Dacia, Cluj-Napoca, 2002.
- PLĂMĂDEALĂ, Antonie, *Rugul Aprins*, Editura Episcopia Sibiului, Apologeticum, Sibiu, 2002.
- SCRIMA, André, *Timpul rugului aprins maestrul spiritual în tradiția răsăriteană*, Prefață de Andrei Pleșu, Volum îngrijit de Anca Manolescu, Editura Humanitas, București, 1996.
- SILVESTRI, Artur, *Secretul Rugului Aprins*, Editura Carpathia Press, București, 2007.
- STĂNILOAE, Dumitru, *Teologia Dogmatică Ortodoxă*, vol. I., ediția a III-a, Editura IBMBOR, București, 1978.
- VIANU, Tudor, *Filosofie și poezie Filozofi și poeți – către o concepție estetică a lumii*, Ediție îngrijită de Vlad Alexandrescu, Editura Albatros, București, 1997.
- VIANU, Tudor, *Filosofie și poezie*, Editura Enciclopedică română, București, 1971.
- ZLATE, Mircea, *Introducere în psihologie*, ediția a III-a, Editura Polirom, Iași, 2000.

4. DICȚIONARE. ENCICLOPEDII. ANTOLOGII

- ANGHELESCU, Mircea, *Dicționar de termeni literari*, Editura Garamond, București, 2000.
- Antologie de poezii creștine*. Vol. I-VIII, Editura Agape, Făgăraș, 1996-1997.
- *** *Biblia sau Sfânta Scriptură*, Ediție jubiliară a Sfântului Sinod, Versiune diortosită după Septuaginta, redactată și adnotată de Bartolomeu Anania, Arhiepiscopul Clujului, Editura Institutului Biblic și de Misiune Al Bisericii Ortodoxe Române, București, 2001. .
- BĂDESCU, Laura, *Gândirea. Poezia de inspirație religioasă, Antologie*, Ediție, prefată și note Laura Bădescu și Mihaela Găitănar, ediția a-II-a, Editura Universitaria Craiova, 2007.
- BIDU-VRÂNCEANU, Angela, Cristina Cămărașu, Liliana Ionescu-Ruxăndoiu, Mihaela Mancaș, Gabriela Pană Dindelegan, *Dicționar de științe ale limbii*. Editura Nemira, București, 2001.
- BUZAȘI, Ion, *Poezia religioasă românească*. Antologie, Editura Dacia, Cluj-Napoca, 2003.
- *** Cahiers de l'ÉCHINOX, vol.12, *L'imaginaire religieux* (coord. Corin Braga), Centrul de Cercetare a Imaginarului, Universitatea Babeș-Bolyai, Cluj-Napoca, 2007.
- CISTELECAN, Ioana, *Antologia poeziei carcerale*, Editura Eikon, Cluj Napoca, 2006.
- CHEVALIER, Jean, Alain Gheerbrant, *Dicționar de simboluri*, vol. 1-3, Traducere de Micaela Slăvescu, Laurențiu Zoicaș și colab., Editura Artemis, București, 1994-1995.
- *** *Dicționar analitic de opere literare românești*, vol. 1- 4, Ion Pop (coord.), Editura Casa Cărții de Știință, Cluj-Napoca, 2000-2003.
- *** *Dicționarul Esențial al Scriitorilor Români* (DESR), Mircea Zăciu, Marian Papahagi, Aurel Sasu, Editura Albatros (coord.) București, 2000
- *** *Dicționar de literatură română. Scriitori, reviste, curente*, Dim. Păcurariu, Paul Cornea, Pompiliu Marcea, Valentina Marin Curticeanu, Dumitru Micu, Al. Pezderka, Marian Popa, Eugen Simion, Dan Simonescu, I.V. Șerban, Elena Zaharia-Filipaș (coord.), Editura Univers, București, 1979.
- DRAGOMIRESCU, Gheorghe, *Dictionarul figurilor de stil – terminologia fundamentală a textului poetic*, Editura Științifică, București, 1995.
- DOUGLAS, J. D. (editor.), *Dicționar biblic*. Editura Cartea Creștină, Oradea, 1995.
- *** *Enciclopedie de filosofie și științe umane*, traducere de Luminița Cosma, Anca Dumitru, Florin Frunză, Radu Gâdei, Cornel Mihai Ionescu, Mihaela Pop, Hanibal Stănciulescu, Sabin Totu, Editura ALL Educațional, București, 2007.
- EVSEEV, Ivan, *Dicționar de simboluri și arhetipuri culturale*, Editura Amarcord, Timișoara, 1994.
- *** *Poezie creștină românească*, Ediție îngrijită de Magda și Petru Ursache, Editura Institutului European, Iași, 1996.
- POPESCU, Florentin, *Poezie română religioasă, Antologie*, Editura Coresi, București, 2002.
- SIMION, Eugen (coord.), *Dicționarul General al Literaturii Române*, Editura Univers Enciclopedic, București, 2007.
- *** *Terminologie retorică și poetică*, Editura Universității „Al. I. Cuza”, Iași, 1994.

